

МУҒАЛЛИМ ҲАМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ

Илимий-методикалық журнал

2023

5/2-сан

*Ўзбекистан Республикасы Министрлер Кабинети жанындагы
Жоқарғы Аттестация Комиссиясы Президиумының
25.10.2007 жыл (№138) қарары менен дизимге алынды*

*Қарақалпақстан Баспа сөз ғәм хабар агентлиги тәрәпинен
2007-жылы 14-февральдан дизимге алынды.
№01-044-санлы ғуўалық берилген.*

Нөкис

5/3-сан 2023

ноябрь

Шөлкемлестіріушілер:

*Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириу Министрлиги,
ӨЗПИИИ Қарақалпақстан филиалы*

Редактор:

А. Тилегенов

Редколлегия ағзалары:

Мақсет АЙЫМБЕТОВ
Нағмет АЙЫМБЕТОВ
Адхамжон АБДУРАШИТОВ
Байрамбай ОТЕМУРАТОВ
Ерполат АЛЛАМБЕРГЕНОВ
Алишер АЛЛАМУРАТОВ
Дилшодхўжа АЙТБАЕВ
Интизар АБДИРИМОВА
Мавлюда АЧИЛОВА
Нуриддин АЧИЛОВ
Тўлкин АЛЛАЁРОВ
Марифжон АХМЕДОВ
Умида БАҲАДИРОВА
Фархад БАБАШЕВ
Ботир БОЙМЕТОВ
Гулзода БОЙМУРОДОВА
Шахло БОТИРОВА
Маманазар ДЖУМАЕВ
Аскар ДЖУМАШЕВ
Алишер ЖУМАНОВ
Гүлнара ЖУМАШЕВА
Холбой ИБРАГИМОВ
Умида ИБРАГИМОВА
Лола ИСРОИЛОВА
Меруерт ПАЗЫЛОВА
Асқарбай НИЯЗОВ
Сабит НУРЖАНОВ
Захия НАРИМБЕТОВА
Мехри НАРБАШЕВА
Улфат МАҲКАМОВ
Уролбой МИРСАНОВ
Нуржан МАТЧАНОВ
Сафо МАТЧОН
Шуқурилло МАРДОНОВ

Шахсанам МАТУПАЕВА
Лобар МУХТОРОВА
Камаладин МАТЯКУБОВ
Раъно ОРИПОВА
Бахтиёр РАХИМОВ
Фурқат РАЖАБОВ
Сайёра РАХМОНОВА
Арзы ПАЗЫЛОВ
Барлықбай ПРЕНОВ
Дилшода САПАРБАЕВА
Феруза САПАЕВА
Зайниддин САНАҚУЛОВ
Қахқор ТУРСУНОВ
Амина ТЕМИРБЕКОВА
Нурзода ТОШЕВА
Куанишбек ТУРЕКЕЕВ
Гулноз ТУРАЕВА
Гулмира ТОЖИБОЕВА
Тажибай УТЕБАЕВ
Амангелди КАМАЛОВ
Дилбар ҚАРШИЕВА
Воҳид КАРАЕВ
Дилбар ҚОДИРОВА
Ризамат ШОДИЕВ
Абдушукур ШОҒҚОРОВ
Дилфуза ШАББАЗОВА
Зафар ЧОРШАНБИЕВ
Рустам ФАЙЗУЛЛАЕВ
Дўстназар ХИММАТАЛИЕВ
Тармиза ХУРВАЛИЕВА
Умид ХОДЖАМҚУЛОВ
Жавлонбек ХУДОЙБЕРГЕНОВ
Гулрухсор ЭРҒАШЕВА
Гавхар ЭШЧАНОВА

МАЗМУНЫ

ТИЛ ХАМ ЭДЕБИЯТ

Orazimbetova R.M. Sh.Seyitovtin «Xalqabad» romanı leksikasiniń semantika-stilistikalıq ózgeshelikleri	7
Gulyamova X. Olmosh soʻz turkumini oʻqitish metodikasi	14
Roʻziyeva S.X. Otlı birikmalarning lingvopoetik tahlili asosida talabalarda sintaktik bilimlarni rivojlantirish	18
Хасанова Д.О. Семасиология муаммоларига доир баъзи мулоҳазалар	23
Ahmedova H. Nutq madaniyatini shakllantirishda gendyer xususiyatning oʻziga xosligi	28
Aliyeva N.N. Evfemizmi soʻzlarining funksiyalari va motivatsiyalari	32
Parmonov A.A. Means of representing irony in uzbek and English literary texts	36
Imomov E.A. Professional vocabulary and their features of stabilizing the basic structure	41
Saliyeva Sh. S. Categories and criteria for distinguishing neologisms and occasionalisms in linguistics	46
Ernazarova H. Classification of the category of introductory constructions in artistic discourse	51

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ

Utamuradov A., Jumabaev A. «Tárbiya» páni hám onıń sociallıq-gumanitar pánler oqıtılıwında ornı	56
Tilegenov A.T. Yoshlarda milliy istiqloł gʻoyasini shakllantirishda xalq ogʻzaki ijodidan foydalanishning asosiy tendentsiyalari va ilmiy-nazariy asoslari	62
Jumamurodova U. M. Talabalarda vizual intellekt: mohiyati va amaliy ahamiyati	82
Yarova S.B. Talabalar ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning konseptual asoslari	86
Mamaxonova J. “Ekologik bilim “va “Ekologik madaniyat” tushunchalarining konseptual tahlili	91
Ashurov M.Sh. Aksiologik yondashuvlar asosida talabalarda milliy gʻurur va iftixor tuygʻularini takomillashtirishning shakl, metod va usullari	96
Давлетмуратова Э. Ёшларда фуқаролик тушунчаларни ва ватанпарварлик туйғусини тарбиялаш	103
Kenjaboyeva N.M., Sapieva N.M. Iqtidorli oʻquvchilarning kreativ fikrlash kompetentligini rivojlantirishni ijtimoiy–pedagogik qoʻllab–quvvatlash	107
Daminova N.K., Jamalova N.U. Talabalar ijtimoiylashuvini tashkil etishning oʻziga xosliklari	116
Abdurazaqov F.A. 10-11-sinf oʻquvchilariga taʼlim-tarbiya berishda notiqlik madaniyatini shakllantirish mexanizmlarini takomillashtirish	121
Odinaboboyev F.B. Milliy hunarmandchilik orqali kasbiy tarbiya berish (Surxon vohasi misolida)	130
Shayzakova N.S. Zamonaviy taʼlimda boʻljak oʻqituvchilarning deontologik malakasini rivojlantirishning ahamiyati	136
Yaqubova D.B. Pedagogika oliy taʼlim muassasalari talabalarining oʻqish jarayonida mustaqil taʼlimning oʻrni	142
Axmadaliyeva M. STEAM dasturiga oid testlar tuzishning nazariy asoslari	146
Kosimova N. D. Komplains munosabatlarini shakllantirishning psixologik mexanizmlari	154
Ismoilova N.I., Djurakulov R. Oʻqitish: determinant va matrisa	160
Ruziyev E.I., Esboganova B. Boʻljak chizmachilik va tasviriy sanʼat oʻqituvchilarining grafik taʼlimi mazmunini takomillashtirish	165
Tleumbetova Q.D. Pedagog-tarbiyachining kasbiy mahoratini oshirish texnologiyasi	171
Esemuratova T.A. Sharq mutafakkirlarining meroslarida oilada bolalarni tarbiyalash masalalari	176
Temirbekova A.O. Lingvistikaning neyropedagogik asoslarida dasturlash nazariyasi va amaliyoti	180
Xusanova F.R. Kompetentlikka yoʻnaltirilgan pedagogik aspektning ilmiy asoslari	190

Toshpo'latova M. O'smirlarda mustaqil mutoola madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari	197
Xodjayeva D.Yu. Axborot xurujlariga qarshi yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish	201
Akayeva N.A., Abulova M.K. Huquqiy madaniyatni shakllantirishda huquqiy tarbiyaning o'rni	208
Rasulova A.M. Talabalarni diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalashning pedagogik-psixologik jihatlari	215
Magdieva M. E. Hunarmandchilik asosida xotin qizlarning kasbiy-amaliy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari	222
Ashurova Z. M. STEAM texnologiyasi – zamon talabi	226
Qo'shayev I.A. Baxshichilik festivallarining musiqiy ta'limdagi o'rni	233
Rahmatova M. T. Xalq qo'shiqlari vositasida o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini shakllantirishning pedagogik asoslari	239
Saitkulova N.R. Talabalarning akademik mobilligini rivojlantirish usullari va vositalari hamda shakllari	244
Rasulov A.N. Umumta'lim maktabi o'qituvchilarining jamoani boshqarish qobiliyatini rivojlantirishdagi ustuvor yo'nalishlar xususida	250
Мусурмонов Р., Кабирова З.М. Инновацион бошқарувда интеллектуал таълимнинг уйғунлиги	256
Musurmonov R., Musurmonova N. Ta'lim muassasalarini zamonaviy boshqaruv tizimiga qo'yilgan talablar	262
Xurramov K.M. Ta'limdagi zamonaviy innovatsion texnologiyalar	267
Ачилова М.С. Қўл меҳнатига ўргатиш орқали болалар ижодий тафаккурини ривожлантириш ишлари	272
Kadirova G.X. Ta'lim klasterini joriy etish tamoyillari	277
Худойбердиева С.Н. Ихтисослик фанларини ўқитишда илғор хорижий тажрибалар асосида яратилган ўқув материалларидан фойдаланиш модели	283
Nosirov B.G'. Masofaviy ta'lim va uni ta'lim jarayoniga tadbiq etishning mazmuni va ahamiyati	287
Salihova M.Sh. Oliy ta'lim muassasalari talabalari uchun "ta'lim nazariyasi" fanini o'qitishda gemifikatsiya texnologiyasidan foydalanish	296
Эргашев Э.К. Профессионал таълим тизимида компетенциявий ёндашувга асосланган модулли таълим дастури	300
Qurbanov I.G'. Rivojlantiruvchi treninglar orqali maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlari kasbiy kompetentligini oshirish jarayonini tashkil etish, boshqarish va baholash mexanizmlari	312
Sayfullayeva D.A. Ta'lim sifatini baholashda steam xalqaro baholash dasturidan foydalanish	320
Yusupova A.P. Hamkorlik texnologiyasiga asoslangan ta'lim jarayonini tashkil etish	328
Sodikov X.T. Oliy ta'limda bo'lajak mutaxassislarni amaliy faoliyatga tayyorlash omillari	333
Hasanova N.A. Muammoli ta'lim (PBL) asosida professional ta'lim o'quvchilarida amaliy ko'nikmalarni shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari	340
Мукумова Д.И. Творческий деятельность - реализованные способности	345
Арысланбаева А.Б. Какой учитель нужен современной школе?	350
Арисланбаева З.Е. Формирование и развитие экологической культуры у студентов	354
Давлетмуратова Э. Социальные ценности и нравственно-патриотические взгляды героя Узбекистана Алланияза Утениязова	358
Ибраймова А. Психологические особенности токсичных родителей	363
Mamutova Yu. Improving reading skills of grades 10-11 students through english-language media	367

МИЛЛИЙ ИДЕЯ ҲАМ РУЎХИЙЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ, ТАРИЙХ, ФИЛОСОФИЯ

Ҳакимов А.А. Урбанизация жараёнлари тарихидан (сўнгги бронза даврига оид – Далварзин шаҳар харобаси мисолида)	373

Абдуллаев У. Фарғона водийси халқлари қадимги тарихий манбаларда	378
Турекеев Қ.Ж. Қорақалпоқларнинг никоҳ тўйлари билан боғлиқ анъанавий тасаввурлар ..	382
Nigmatova U.B. Globallashuv sharoitida milliy- madaniy meros va qadriyatlarini saqlash zaruriyati	388
Saidova D.E. XIX asr oxiri XX asr boshlarida o'zbek san'atining shakllanishi va rivojlanishi	396

ФИЗИКА, МАТЕМАТИКА, ИНФОРМАТИКА

Hakimov A. Kreativ yondashuv asosida biofizika fanini o'qitish samaradorligini oshirish	400
Bagbekova L.K. Ta'lim jarayonini raqamlashtirishda kompyuter grafikasini o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari	410
Avezov M.A. Malaka amaliyot jarayonlarini raqamli ta'lim muhitida tashkil etish texnologiyasi	415
Atoyev F. Innovatsion texnologiyalar yordamida talabalarning elektron ta'lim resurslardan foydalanish samaradorligi	421

БАСЛАЎЧИ КЛАСС, МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТАРБИЯ

Yusupova G.Z. Baslawish klass oqiwhilarinda 4k konlikpelerin qaliplestiriwde jana awlad sabaqliqlarinin tutqan ornı	427
Matchonov S.M. Boshlang'ich sinflarda mutolaa madaniyatini shakllantirish texnologiyasi	431
Наджимитдинова М.А. Бўлажак мактабгача таълим ташкилоти тарбиячисининг ижодий фаоллигини ошириш жараёни модели	436
Abdullayeva M.Dj., Abdullayeva M.M. Boshlang'ich ta'limda ijtimoiy-huquqiy me'yorlarning ahamiyati	445
Homidova N.N. Boshlang'ich sinif o'quvchilariga tabiiy fanlarning o'qitish metodikasi tarixi	450
Pardayev A.I. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida mediasavodxonlik va axborot madaniyatini shakllantirish orqali kelajak avlodni tarbiyalash	455
Toshpulatova N.Sh. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ilmiy dunyo - qarashni fanlararo shakllantirish metodikasini takomillashtirish	460
Mamatraimova D.Ch. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilar nutqini o'stirish usullari	468
Odinaboboyev F.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida milliy hunarmandchilikni rivojlantirish orqali kasbiy tarbiya berish	474
Tashmatova Sh.R. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ fikrlashning pedagogik –psixalogik xususiyatlari	480
Zokirov F. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga matematikadan qo'llaniladigan test topshiriqlari turlari	486
Raximova M.X. Bolalarni maktabga tayyorlashda maktabgacha ta'lim tashkilotlari va oilaning o'zaro hamkorligida tarbiyachi faoliyati	491
Axunov U.R. Bolalarning aqliy va ruhiy tarbiyasini rivojlantirishda jismoniy tarbiyaning o'rni	498
Eraliyeva Z. R. Bolalar kitobxonligi va mediya muhitida bolalik konseptining ifodalanishi	502
Istamova Sh.M. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining o'ziga xos xususiyatlari	509
Kamilova V.S. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarga ta'lim berishda kompetensiyaviy yondashuv	515
Hamroyeva G.I. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hamkorlik muhitini yaratishning ahamiyati	519
Ashurova X.A. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining xalqaro PISA baholash dasturi asosida o'qish ko'nikmalarini shakllantirish	524
Boymurodova G.T. Maktabgacha ta'limda pedagog-tarbiyachilarni kasbiy-shaxsiy tayyorgarligini takomillashtirishning pedagogik asoslari	530

Арысланбаева А.Б. Формирования профессиональных компетенций будущих учителей начальных классов	536

ФИЗИКАЛЫҚ ТӘРБИЯ ҲАМ СПОРТ

Allanazarov I.G. Bokshiniń kún tartibi, gigiyenası hám shıǵıwdagı medicinalıq qadaǵalaw	540
Serimbetov Q. O. Sportda marketing xızmetin shólkemlestiriwdiń teoriyalıq hám metodikalıq tiykarları	556
Serimbetov Q. O. Júziw sportında hárkettiń tezligin tárbiyalawdıń qural hám usılları	564
Suyarov X. B. Umumiy oʻrta taʼlim maktablarida voleybol mashgʻulotlarini tashkil etish mexanizmlari	574
Mambetkasimova Q. Sportchining atletik sifatlarini rivojlantirish uchun mashqlar	581
Ахмедов Ғ. Жамиятда жисмоний маданиятнинг ривожланиш тенденциялари	585
Рахимов Х.К., Абдуллаев Ғ. А., Ҳакимжонов М. Х. Саидғаниев С.О. Енгил атлетика машғулотларида чидамлилиқ сифатларини ривожлантиришда спортчиларнинг юрак уриш частотаси орқали Аэроб ва Анаэроб чегарасини аниқлаш услуби (ўрта ва узок масофаларга югурувчилар мисолида)	591
Shukurllayev J.M. Klaster yondashuv asosida talabalarni kasbiy va ilmiy faoliyatga tayyorlash akmeologiyasi mexanizmi (jismoniy madaniyat misolida)	598
Shermatov M.N. Oʻzbekistonda futbolni rivojlantirishning asosiy maqsadlari va vazifalari	603
Nazarov A.I. Maktablarda voleybol sportini shakllantirishning ilmiy asoslari	607
Djurabayeva D.E. Ovqatlanish gigiyenasining inson salomatligiga taʼsiri	610
Farafontova O.A., Ilyosova F.F. Problems of pedagogical aspects of selection and training of football players	615
Xudoyberganov J. S. Talaba yoshlarda jismoniy chidamlilik sifatlarini rivojlantirishda pedagogik tizimini takomillashtirishning oʻrni va xususiyatlari	620

ИННОВАЦИОН БОШҚАРУВДА ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ТАЪЛИМНИНГ УЙЁУНЛИГИ

Мусурмонов Р.

*Чирчиқ давлат педагогика университети “Мақтаб менежменти”
кафедраси доценти, п.ф.н.*

Кабинова З.М.

*Чирчиқ давлат педагогика университети “Мақтаб менежменти”
кафедраси ўқитувчиси*

Таянч сўзлар: инновацион бошқарув, интеллектуал таълим, касбий малака ва кўникма, чидамлилиқ, яратувчанлиқ, ташаббускорлиқ, ижодкорлиқ, ташкилотчилиқ, инсоннинг ақлий қобилияти, ақлий ривожланиш кўрсаткичи, билим савияси, идрок қилиш, хотира.

Ключевые слова: инновационный менеджмент, интеллектуальное образование, профессиональная компетентность и мастерство, выносливость, креативность, инициативность, креативность, организованность, умственные способности человека, показатель умственного развития, уровень знаний, восприятия, памяти.

Key words: innovative management, intellectual education, professional competence and skill, endurance, creativity, initiative, creativity, organization, - human mental abilities, mental development indicator, level of knowledge, perception, memory.

Бу интеллектуал, касбий малака ва кўникма, чидамлилиқ, яратувчанлиқ, ташаббускорлиқ, ижодкорлиқ, ташкилотчилиқ, ўз фикрини яхши чиройли, маъноли ва ёқимли баён эта олиши, нотиклиқ, ишонтира олиш, назорат, кузатувчанлиқ, талабчанлиқ, хотирада сақлаб қолиш, тарбиявий муносабатларда фаоллиқ ҳамда психологик таъсир кўрсатиш, бошқарувчилиқ ва лидерлиқ хусусиятларининг шаклланганлигидан далолатдир.

Интеллект (лот. intellects — билиш, тушуниш, идрок қилиш) — инсоннинг ақлий қобилияти:

- ҳаётни, атроф муҳитни онгда айнан акс эттириш ва ўзгартириш, фикрлаш, ўқиш-ўрганиш, дунёни билиш ва ижтимоий тажрибани қабул қилиш қобилияти;

- турли масалаларни ҳал қилиш, бир қарорга келиш, оқилона иш тутиш, воқеа ҳодисаларни олдиндан кўра билиш лаёқати. Интеллектуаллик коэффиценти. (инг.intellectual quotient, қисқартма номи IQ) - шахснинг турли тест услублари асосида аниқланадиган ақлий ривожланиш кўрсаткичи, билим савияси.

Интеллект таркибига: идрок қилиш, хотиралаш, фикр юритиш, сўзлаш ва ҳ.к. психик жараёнлар киради.

Интеллектнинг ривожланиши: туғма истеъдод, мия имкониятлари, жўшқин фаолият, ҳаётий тажриба каби ижтимоий омилларга боғлиқ.

Интеллектуал бола - “Оиланинг илдизи, насли”га ва инновацион таълимга боғлиқ! Илдизсиз дарахт мева бермайди! Донишманд кекса ҳақидаги ривоят: **1000 йил илгари** Маъмун академияси даврида бир кекса инсон ҳар куни ўз боласини уришар экан. Бунини эшитган қўшнилари кексадан “болани нега доим уришасиз?” – деб сўрашибди. Кекса жавоб берибди: “Болам фақат айтганимни қилади, қолган вақт ҳаёл суриб ўтиради. Фақатгина айтганимни қилса, у қул (мардикор) бўлиши мумкин. Хулоса эса ўзингизга ҳавола .

Ҳайвонларнинг танаси соғлом бўлса, шуни ўзи етарли. Одам фарзанди ақлли ва инноватор бўлмаса, турмуши обод бўлмайди, иқтисодиёти ривожланмайди. Интеллектуал таълимда ҳар бир фан ва мавзу доимий обод турмуш қуриш билан боғланиши зарур! Билим беришдан янги билимларни самарали ишлата билишга ўқитиш модели муҳим! Болаларимиз фақат соғлом бўлса, бахтли бўлмаслиги мумкин. Бахтли бўлиши учун алломалар айтганларидек янгича ўйлайдиган, янгича фикрлайдиган, замонавий билимларга эга, рақобатдош, инноватор, доно, ақлли, кейинчалик донишмандлик зарур.

Таълим эса фақат бор қобилиятини касбий ривожлантиради ва ишлата олишга ўргатади. Интеллектуал таълимни инновацион модели: • камида 7 марта ўйлаш; • 7 та камчилик топиш; • ҳар бир камчиликнинг 7 та тузатиш вариантини ишлаб чиқиш; • 7 та вариантни мезонини ишлаб чиқиш; • белгиланган мезон асосида оптимал вариантини топиш (моделлаштириш); • оптимал вариантни 7 та жорий этиш механизминини ишлаб чиқиш; • жорий этиш орқали турмушни обод қилиш .

Раҳбарлик қобилияти. Қобилият - инсоннинг индивидуал салоҳияти, имкониятлари. Қобилият билимдан кескин фарқланади, билим предметларни ўрганиш, кузатиш ва мутолаа натижаси ҳисобланади. Қобилият шахснинг психологик ва физиологик тузилишининг хусусияти саналади.

Қобилият кўникма, малакадан фарқ қилади. Аксарият илмий манбаларда моҳирлик билан қобилият айнанлаштирилади. Қобилият инсон томонидан кўникма ва малакаларнинг эгалланиши жараёнида тақомиллашиб боради.

Қобилият тури. Ҳар қандай қобилият тури шахсга тегишли мураккаб психологик тушунчадан ташкил топган бўлиб, у фаолиятнинг талабларига мутаносиб хусусиятлар тизимини ўз ичига олади. Шунинг учун қобилият деганда бирорта хусусиятнинг ўзини эмас, балки шахс фаолиятининг талабларига жавоб бера оладиган ва шу фаолиятда юқори кўрсаткичларга эришишни таъминлашга имконият берадиган хусусиятлар синтезини тушунмоқ лозим.

Қобилиятнинг таянч хусусиятлари. Барча қобилият учун таянч хусусият — кузатувчанликда, яъни инсонни фаҳмлаш, объектдан у ёки бу аломатларни кўра билиш, ажрата олиш кўникмасидир. Қобилиятнинг етакчи хусусиятларидан бири — нарса ва ҳодисалар моҳиятини ижодий тасаввур қилишдир. У шахснинг шаклланиши ва ривожланиши натижаси бўлиши билан бирга, табиий манбага ҳам эга.

Қобилиятнинг табиий манбаалари. Бу табиий манба кўпинча зехн тушунчаси билан юритилади. Зехн муайян бир фаолиятга ёки кўпгина нарсаларга нисбатан ортиқча қизиқувчанликда, мойилликда, интилишда намоён бўлади. Зехн нишонлари деганда қобилият ички имкониятларининг табиий асосини тушуниш лозим. Инсон ақлини ва бор қобилиятини мунтазам ишлатиш, бу борада тинимсиз билим ва илм олиш учун интилиш орқали зехнни чарҳлаб (ўткирлаб) боради. У иштиёқ, мойиллик, меҳнатсеварлик, ишчанлик, талабчанлик кабиларнинг маҳсулидир. Қобилият умумий ва махсус туркумларга ажратилади. Умумий қобилият деганда юксак ақлий имконият ва тараққиёт тушунилади. Қобилият табиий равишда шаклланиши ва муайян модели тизим асосида ривожлантирилиши мумкин. Қобилиятни маълум фаолиятга мойиллик ёки интилиш орқали, табиий зехн нишонларини аниқлаш, мутахассис психолог раҳбарлигида узлуксиз фаолиятга жалб этишдир.

Бошқарувда интеллектуал қобилият компонентлари. Давлат бошқаруви, жумладан таълим тизимдаги янги қабул қилинган қонунлар, ҳуқуқий – меъёрий ҳужжатлар, ислохотлар, демократик янгиланиш, янгича бошқарув, таълим жараёнини эркинлаштириш концепцияси йўналишларидаги талабларни таълим-тарбия жараёнига татбиқ этишда, баҳолаш, креатив тафаккури, мажмуавий аналитик фикрлаши, таҳлили муҳим ўрин тутди.

Раҳбарликка мойиллик, раҳбарга хос характер бўлиши ҳам талаб этилади. Раҳбар - барча кўрсаткичларига эга бўлиши мумкин, лекин унда ишнинг пировард натижасини кўра билиш қобилияти етарли бўлмаслиги мумкин. Шунинг учун раҳбар шахсий режа тузганда нимани, қандай қилиб қай шароитда, кимлар билан амалга оширилишини олдиндан белгилаб олиши муҳим.

Раҳбардан талаб қилинадиган жиҳатлар:

- обрў – этиборга эга бўлиш;
- педагогик жамоа ишончини қозониш;
- ходимлар фаолиятини тўғри идрок этиш;
- талабчанлик, меҳрибонлик;
- иш натижаларини кузатиш, баҳолаш, зарур ҳолатларда танқид қила олиш.

Ижтимоий қобилиятлари: Киришувчанлик, эътиқод кучи, саботлилик, ҳамкорлик, ходимларни тушуниш ва билишлик. Қизиқишлари, муваффақиятга интилиши, мослашувчанлиги, ишончлиги. Раҳбарнинг ижодкорлик иш услуби ва имкониятлари. Ижодкорлик – раҳбарнинг иш кўзини билиши, пировард натижани олдиндан кўра олиши, ишнинг стратегиясини, тактикаси, технологиясини аввалдан режалаштириб, уни уддабуронлик билан ҳал этиши, педагогик жамоа, ота – оналар, маҳалла аҳли ва ҳомийларни таълим муассасаси муаммоларига ҳамкорлик қилиш. Вазифаларни бажара олиши, режалаштира олиш қобилиятлари, уюшқоклиги, қарор қабул қилишда ташаббус кўрсатиши, таваккалчиликка тайёрлиги, янгилик ва технологияларни бошқаришни билишлиги.

Демократияга асосланган коллегиал иш услуби. Раҳбарлик усулида ўзаро ҳамжиҳатлик, бошқалар фикрини инобатга олиш, тенг ҳуқуқлик, тафовутга бормаслик, мустақил фикрлашга даъват этиш, ҳамижодкорлик асосида иш юритиш, “биз”лик тамойилига амал қилинади.

Раҳбарнинг касбий ва шахсий фазилатлари:

Раҳбарлик қилувчилар учун зарур бўлган фазилатларни шартли равишда уч гуруҳга бўлиш мумкин:

- 1) ўзгаларни тушуниш қобилияти;
- 2) ўзгаларга таъсир этиш қобилияти;
- 3) раҳбарнинг ўрнатилган бўлиш фазилатлари.

Ташкилий ишларга бўлган қобилият:

- жамоани ўз орқасидан эргаштириш, уларга ўз билим ва кўникмаларини бериш, таълим муассасаси “йўл харитаси”да белгиланган ишларни ташкил қилиш, шахснинг ижтимоий – сиёсий салоҳияти ва фаоллигини оширишга, юртининг ижтимоий – сиёсий ҳаётига қизиқиши, сиёсий, ҳуқуқий саводхон бўлиш; – ахлоқан етук бўлиш, ҳуқуқнинг маънавият тушунчаларига ва мезонларига тўғри келиши, маънавий мезонларга тўғри келмайдиган хатти – ҳаракатлардан узоқ бўлиш;
- ижод қилишга бўлган қобилият;

- ўз касбий билимларини назарий ва амалий жиҳатдан татбиқ эта билиш, иш жараёнида вужудга келадиган муаммоларни ҳал этишда ижодий ёндошиш, иш жараёнида янгиликлар яратишга интилиш, таълим;
- тарбия жараёнининг самараси кам бўлган шакл ва услубларидан воз кечиш;
- ўз – ўзини бошқара билиш – танқидга тўғри муносабатда бўлиш, ўз – ўзига танқид кўзи билан қараш, ўзига бўлган талабни ошириш;
- ходимлар билан тезликда тил топа олиш – бошқалар билан ҳамкорликда ишлай олиш, келажакка ишонч билан қараш, доимо яхши ижодий кайфиятни сақлай билиш, қийин вазиятлардан ўз обрўсини сақлаган ҳолда чиқа олиш ҳамда руҳий тушқунликка тушмаслик;
- руҳий хусусиятлар – юқори даражали ишчанлик, ижодий ва конструктив фикр юритиш, кўриш ва тинглаш билан боғлиқ бўлган ахборотларни ёдда сақлаб қолиш, нутқнинг яхши ривожланганлиги, ўз диққат – эътиборини тезлик билан у ёки бу ҳолатларга ўтказа билиш.

Раҳбар фаолиятини ташкил қилишнинг ўзига хос тамойиллари:

Компетентлик - билимдон, малакалик, тажрибалилик, масъулиятликни раҳбарлик фаолиятига сингдириб бориш; **Инсонпарварлик** – педагог, ўқувчи ва ота- оналарга ҳурмат ҳамда дўстона муносабатда бўлиш.

Ўз касбини севиш – ўзига ишонч, оптимизм, ўз касбини маҳоратли бошқаришга эришиш.

Раҳбарлик вазифаси мезонлари: – маънавий – маърифий, сиёсий етуклик - давлат ва спорт таълими сиёсатини тўғри тушуниш ва талқин қилиш, таълим муассасасида, тренер, педагог ва ўқувчилар жамоаларининг фаолиятини долзарб йўналишлар асосида ташкил эта олиши;

- раҳбарлик лавозимида зарур бўлган – тажриба, билим, кўникма, малакага эга бўлиши ҳамда бошқарув педагогикаси, психология тамойилларини билиши ва эгаллаб турган лавозимининг барча қирралари бўйича компетентлиги;
- ўқитувчи, ходимлар, ўқувчилар – фаолияти ривожини олдиндан сеза билиши, шунга қараб керакли чора-тадбирларни белгилаши, ташкиллаштириши, йўналтириши ва назорат эта олиши;
- ахлоқи ва обрў-эътибори – ростгўйлик, адолатлилик, самимийлик ва камтарлик, ўзига ва бошқаларга нисбатан юқори талабчанлик, масъулият ва ўз бурчи, вазифаларига бўлган фидоийлик ҳиссининг юксак даражада ривожланганлиги ҳамда барча камчиликларга нисбатан муросасиз бўлиши;
- сўз ва иш бирлиги – ишчанлик ва уддабуронлик, мураббий, ходим ва ўқувчилар томонидан берилган таклифларни ҳамда таълим муассаса-

сига келган ва қабул қилинган қарорларни ўз вақтида тезкорлик билан мустақил равишда бажаришларига таъсир ўтказа олиши;

- инсон психологиясini билиши – аниқ бир мақсадга йўналтирилган, ҳар томонлама ривожланган, илмий, ижодий салоҳиятли жамоани шакллантира олиши ҳамда катталар ва ўқувчилар жамоалари ўртасида соғлом, самимий психологик муҳит ўрнатишга интилиши ва эриша олиши;
- таълим муассасасида – барча раҳбар ўринбосарлари, ўқитувчи ва ходимларининг вазифаларини тўғри тақсимлай олиши ва уларни муваффақиятли натижасини ҳолисона баҳолай билиши;
- таълим муассасасининг – ўқитувчи, ходимлари ва ўқувчилари билан самимий, адолатли ва дўстона муносабатда бўлиши ҳамда жамоани унумли меҳнат фаолияти билан шуғулланиб, самарали натижаларга эришишларига мумкин қадар қулай шароитлар ярата олиши.

Хулоса қилиб, шуни таъкидлаш лозимки: раҳбарлик – аниқ бир шароитда бошқарув функцияларларини самарали амалга оширишни таъминловчи, ички уйғунлик ва яхлитликка эга доимий такрорланувчи фаолият усуллари тизимидан иборат. Шунинг учун ҳам раҳбар доимий равишда ўз устида мустақил изланиб, фаолият олиб бориши зарур.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 23 сентябрада қабул қилинган “Таълим тўғрисида” ги Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” ги ПФ-5712-сонли фармони.
3. Ш.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб янги босқичга кўтарамиз. – Т.: Ўзбекистон нашриёти, 2017 й.
4. Аҳлидинов Р. Ш. Таълим муассасаси ички назорати – ютуқлар гарови // Халқ таълими. – Т., 1996. – № 2. – Б. 23–28.
5. Абдуқуддусов О. А. Интегратив ёндашув – чуқур билим, яхши фазилатларни шакллантириш омили // Халқ таълими. – Т., 2000. – № 3. – Б. 121–123.
6. Зверева В. И. Организационно-педагогическая деятельность руководителя школы. – М.: “Новая школа”, 1992. – 114 с.
7. Йўлдошев Ж. Ғ. Хорижда таълим. – Т.: “Ўқитувчи”, 1995. – 96 .

РЕЗЮМЕ

Мақолада интеллектуал таълим тўғрисида тушунча ҳамда таълим муассасаларини инновацион бошқарувида раҳбарнинг ўрни ва интеллектуал таълимнинг имкониятлари хусусида фикр юритилиб, тавсиялар берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается понятие интеллектуального образования и роль лидера в инновационном управлении образовательными учреждениями, а также возможности интеллектуального образования и даются рекомендации.

SUMMARY

The article discusses the concept of intellectual education and the role of the leader in the innovative management of educational institutions, as well as the possibilities of intellectual education and makes recommendations.

TA'LIM MUASSASALARINI ZAMONAVIY BOSHQARUV TIZIMIGA QO'YILGAN TALABLAR

Musurmonov R.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Maktab menejmenti"
kafedrasi dotsenti, p.f.n.*

Musurmonova N.

*Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi"
kafedrasi o'qituvchisi*

Tayanch iboralar: ta'lim muassasasi rahbari, innovatsion faoliyat, pedagogik jarayon, innovatsion yondashuvlar, faoliyatni muvofiqlashtirish, boshqaruv funksiyalari, pedagogik jarayon sub'ektlari, o'quv motivlarini shakllantirish, innovatsiyaning asoslanganlik darajasi.

Ключевые слова: руководитель образовательного учреждения, инновационная деятельность, педагогический процесс, инновационные подходы, координация деятельности, функции управления, субъекты педагогического процесса, формирование образовательных мотивов, уровень инновационности.

Key words: the head of the educational institution, innovative activity, pedagogical process, innovative approaches, activity coordination, management functions, subjects of the pedagogical process, formation of educational motives, level of innovation.

Zamonaviy ta'lim muassasasi zimmasiga jamiyatimiz uchinchi renesans poydevorini yaratishdek o'ta muhim va mas'uliyatli vazifani yukladi. Buning uchun barcha ta'lim tizimi muassasalarida boshqaruv tizimini tartibga solish va xorijiy davlatlar ilg'or tajribalariga suyangan holda innovatsion boshqaruvga alohida ahamiyat berish zarurati paydo bo'ladi.

Avvalo, ta'lim muassasalari rahbarlarining tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun xolisona adolatli monitoring olib borish, faoliyatini tashxislash, baho berish, aniqlash, rahbarlarning zaruriy ehtiyojlaridan kelib chiqib, toifalarga ajratib qayta tayyorlash va malakasini oshirish ishlari e'tibor berish maqsadga muvofiqdir.

Chunki, ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni o'zaro bog'liqligi, aloqadorligi, uzluksizligi va uzviyligini ta'minlash, ilmiy va innovatsion